

8. Substantivní kompozita s předním členem adverbialním

Nezahrneme sem složeniny, jejichž přední člen je výsledkem transpozice předního členu původně adjektivního; sledovat budeme pouze kompozita s předním členem vyjadřujícím příznak příznaku primárně. Jejich praslovanská existence je nejistá; naznačují ji jen ojedinělé paralely jako např. čes., rus. a slovinský výraz **mimochod*. Adverbialní přední člen vstupuje do kompozit bez konektu.

V staré češtině má nejširší spojitelnost přední člen *spolu-* (od původu předložkový pád substantiva *pól* „polovina“). Význam blízký původnímu (tj. „z poloviny“, tedy „společně“) se uplatňuje zprvu jen u kompozit se zadním členem dějovým: *spolubytie*, *spolujedenie*, *spolujitie*, *spolukvašenie*, *spolulánie*, *spolumodlenie*, *spolutrpenie...*; *spoluhřiech*, *spolulež*, *spolusjezd...*; *spoluobrana...* a u formací s významem činitelským, tedy u pojmenování osob: *spolubydleč*, *spoludějce*, *spoluoprávcě*, *spoluzprávcě...*, *spoluúčastník*, *spolamilovník...*, *spolusluha...*

Už ve staročeské době tenduje přední komponent *spolu-* k tomu, stát se prefixem. Projevem této povahy je např. formace *spolurukojmě*, v níž je *spolu-* připojeno před kompozitum. Spíš než interpretace tohoto útvaru jako složeniny ze tří komponentů, struktury v rané češtině neobvyklé, je nasnadě považovat jej za kompozitum modifikované formantem *spolu-* s významem sdílení konstituujících rysů.

Obdobnou funkci má asi přední člen *spolu-*, je-li připojen k pojmenování osob, jako je tomu ve stč. formacích *spoludietě*, *spoluhorník*, *spolukonšel*, *spoluměšťan*, *spoluřemeslník...*

A právě spojování s názvy osob se ukazuje jako produktivní ve střední době. Svědčí o tom Veleslavínovy doklady *spoluhejtman*, *spolukníže*, *spolunevěsta*, *spoluzet...* a množství pojmenování toho druhu doložené u Komenského (např. *spolubiskup*, *spolubližní*, *spolubratr*, *spoluhodovník*, *spolukrajan*, *spolulidé*, *spoluradní*, *spolustarší*, *spolusyn*, *spolutovaryš*, *spoluúd...*; o tehdejší produktivitě svědčí mj. spojování s přejatými slovy, jako *spoluexulant*). Mnoho nových pojmenování (*spoludělník*, *spolurytř*, *spolustolitel*, *spolužák...*) dokládá i Dobrovský.

Nová čeština tvoří tato pojmenování osob v široké míře; doložených pojmenování je několik desítek. Trvá také spojitelnost *spolu-* s přejatými základy (*spoluautor*, *spolukontrahent...*). Spojitelnost s abstrakty je však v současnosti

podstatně omezenější: *spoludržba, spoluvina, spoluakcept...*; ostatně tomu tak bylo i v době střední. U těchto formací má *spolu-* stále platnost komponentu (např. *spoludržba* = „společná držba“).

Spojitelnost *spolu-* s dějovými jmény, byť omezená, vedla ke zpětné derivaci asi tří desítek sloves s předním členem *spolu-*, jako *spoluformovat, spoluobjevovat, spoluodpovídat, spoluorganizovat, spolupodpisovat, spolupracovat, spolurozhodovat, spoluúčinkovat, spoluutvářet, spoluzavinít...* (Viz zde v kap. 18; také Bozděchová, 167–171.) Jsou veskrze nového původu.

Přední člen *darmo-*, znamenající „zbytečně“, se ve staročeském období uplatnil ojediněle, a to v osobním jménu *Darmotlač*. Toto svědectví o perifernosti tohoto typu kompozit se potvrzuje ve střední době, kde vedle dalšího osobního jména *Darmotlach* dokládá Komenský i expresivní apelativa *darmotlach* a *darmotrat* a Dobrovský *darmožvác* a *darmochléb*. I Jugmannovy nečetné nové doklady mají též charakter: *darmodal, darmojed, darmoplach* a *darmožrout*. Konečně novočeská expresiva *darmopich* a *darmošlap* svědčí o nezměněném postavení typu i v současnosti.

Přední člen *doma-* je sice ve staré češtině zastoupen poněkud hojněji: osobními jmény *Domabor, Domagost, Domamír, Domaslav* a místními *Domamůli, Domaradici, Domažilici...*, ale omezení na propria jej přesto zařazuje vedle typu předchozího na okraj soustavy (Pleskalová 1998). Teprve Dobrovský pak dokládá ojedinělé expresivní apelativum *domaválek* a SSJČ obdobnou formaci *domased*; vlastní jména zůstala omezena na ranější dobu staročeskou.

Přední člen *dosti-*, vyjadřující dostatečnou míru, je ve staročeských kompozitech *dostičiněnie, dostiučiněnie* a *dostidánie*; ta zůstávají osamocená a do nové češtiny se neuchovala.

Přední člen *marno-*, znamenající „zbytečně“, je ve staročeských dějových jménech *marnomluvenie* a *marnotracenie* a v kompozitu *marnotratstvie*. Komenský dokládá dále *marnotlach* a *marnotrateg* (Dobrovský v podobě *marnotrátce*). Nová čeština už další substantivní kompozita s předním členem *marno-* nepřináší.

Přední člen *mimo-* je v staročeském *mimochod* a *mimochodník*. Teprve nová čeština přináší ojedinělé další substantivní doklady, jako *mimoběžka* a *mimolet*. Jako substantivní typ je tedy neproduktivní; těžiště kompozit s předním členem *mimo-* je v tvoření kompozit adjektivních; viz kap. 13.

Prostorově určující přední člen *okolo-* je v řídkých staročeských kompozitech se zadním členem dějovým: *okolodržěnie, okolochozenie, okolomluvenie, okolostánie, okolostavenie, okolotok*. Později se už nové doklady neobjevily.

Ojedinělý přední člen *všudy-* je v staročeském *všudybyl*; jediný další doklad je Komenského výtvar vlastní jméno *Všudybud*.

Těžiště substantivních kompozit s předním členem adverbialním nesporně leží v útvarech, které mají jako přední člen adjektivní základ, který se ve spojení s dějovým zadním členem chápe jako příznak děje, tedy jako adverbium, např. *dalekohled*. Přední členy jiného původu se v této funkci uplatňují, jak jsme ukázali, okrajově. Výjimku představuje jen přední člen *spolu-*; ten se však postupně přehodnotil v prefix.